

Strategie udržitelného rozvoje pro Českou republiku: A jak se udržitelnost pozná?

B. Moldan, T. Hák: Sustainable Development Strategy of the Czech Republic: And How to Recognize it? Život. Prostr., Vol. 36, No. 2, 68 – 72, 2002.

Sustainable development based on the integration and balancing of economic, social and environmental goals is an increasingly powerful concept, now one of the major pillars of overall development. In the Czech Republic, like in many other countries, the notion of sustainable development receives increased attention. The Charles University Environment Center has been appointed as an executing agency responsible for the management of the UNDP-funded project "Towards Sustainability in the Czech Republic – Building National Capacities for Sustainable Development". The overall objective of the just finished project was to strengthen national capacities in the Czech Republic to analyse, understand, assess and implement principles and programs of sustainable development; both in the national and international context and to promote dialogue in this respect among various actors. A wide range of experts from various institutions has been involved in the project to cover numerous themes included in sustainable development. The project resulted in producing comprehensive analytical materials, which might serve for improvement of existing sectorial policies and a concise draft of national sustainable development strategy.

Koncepce udržitelného rozvoje odpovídá na novou situaci současného světa, který se v posledních desetiletích radikálně proměnil. Obecně přijímanou odpovědí na současnou výzvu je koncepce udržitelného rozvoje. Ta vychází z klasické a široce přijaté definice ze zprávy Komise OSN pro životní prostředí a rozvoj (tzv. Zprávy Brundtlandové) z r. 1987, kterou v nedávné době nově formuloval Evropský parlament. (*Udržitelný rozvoj znamená zlepšování životní úrovně a blahobytu lidí v mezích kapacity ekosystémů při zachování přírodních hodnot a biologických rozmanitostí pro současné a budoucí generace.*)

Centrum UK pro otázky životního prostředí na základě projektu UNDP a zadání Ministerstva životního prostředí ČR vypracovalo návrh *Národní strategie udržitelného rozvoje*. Navazuje na řadu dokumentů, které v ČR existují, a to jak vládních, tak materiálů nevládních organizací nebo akademické sféry. Až dosud se však žádný dokument zásadního charakteru nezabýval problematikou udržitelného rozvoje v celé potřebné šíři.

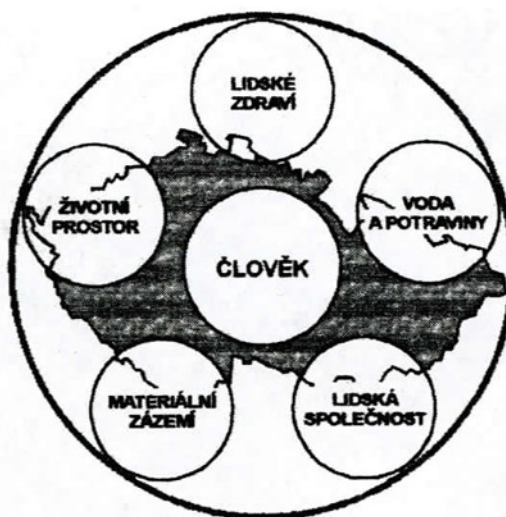
Zaplnit existující mezeru si klade za cíl návrh *Národní strategie udržitelného rozvoje České republiky*. Představuje jeden z výstupů čtyřletého projektu UNDP *K udržitelnému rozvoji České republiky: vytvoření podmínek*, který je pokusem o konsensuální, v praxi použitelný politický dokument. Návrh Strategie zpracoval kolektiv Centra Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí pod vedením B. Moldana (T. Hák, V. Hrouda, H. Kolářová, J. Kovanda a M. Ščasný). Při zpracování byla použita metoda syntézy a zobecnění – autoři využili rozsáhlé materiály, které vznikly v rámci projektu i mimo něj. Na projektu se podílelo velké množství odborníků z nejrůznějších vědních a profesních oblastí. Různorodé bylo složení řešitelů i z hlediska institucionální příslušnosti – univerzity, akademie věd, neziskové organizace, státní příspěvkové organizace, nezávislí odborníci, soukromý sektor. Témat, kterými se zabývali, bylo mnoho a lze je shrnout do několika hlavních okruhů:

- vytvoření institucionální a expertní základny pro udržitelný rozvoj,

- analýza stavu přírodních zdrojů a prostředí z hlediska udržitelného rozvoje,
- institucionální náměty k zajištění trvale udržitelného rozvoje v ČR jako kontext pro novou verzi státní politiky životního prostředí,
- integrování principů udržitelného rozvoje do vybraných odvětvových politik,
- Místní Agenda 21 a regionální rozvoj,
- vzdělávání a vytváření vědomí o otázkách udržitelného rozvoje,
- indikátory udržitelného rozvoje,
- vytvoření podmínek pro aktivní účast České republiky v mezinárodním úsilí o udržitelný charakter hospodářského a civilizačního vývoje.

Příprava Strategie prošla několika koly jednání s cílem dosažení konsensu o jejím celkovém pojetí i struktuře a obsahu jednotlivých pasáží. V květnu 2001 byla její první verze rozeslána ca 100 institucím a jednotlivcům (řešitelé projektů, zástupci státní a místní správy, politici, nevládní organizace, akademická sféra, podnikatelé) se žádostí o připomínky, které by vedly k doplnění či zkvalitnění materiálu. Tento proces vyústil v celodenní seminář v červnu, na kterém byly diskutovány další podněty, které byly do textu zapracovány. V září byl návrh Strategie prezentován na semináři Rady vlády pro sociální a ekonomickou strategii (RASES), kde vedle dílčích připomínek zaznělo jasné doporučení materiál předložit do vlády a využít jej v rámci příprav na Světový summit o udržitelném rozvoji v Johannesburgu. V listopadu se konalo oponentní řízení, které uspořádal hlavní odběratel výsledků projektu, MŽP ČR. Byly vzneseny některé zásadní připomínky, které se ministerstvo rozhodlo v průběhu několika dalších měsíců zpracovat. V prosinci byla uspořádána národní konference o udržitelném rozvoji České republiky na Pražském hradě, kde byl návrh Strategie prezentován širší odborné a politické veřejnosti. Výsledkem tohoto procesu je návrh Národní strategie a sborník tematických studií k jednotlivým řešeným oblastem (obě v současnosti v tisku). Uvedený dokument chce přispět k žádoucí transformaci společenského a hospodářského rozvoje České republiky v zájmu jeho udržitelnosti. Ukazuje hlavní problémy jak sektorového, tak systémového charakteru a naznačuje směry řešení. Jeho obsahem je vytýčení strategického rámce, který vychází z mezinárodně přijatých dokumentů a předkládá návrhy relevantní pro Českou republiku. Návrh strategie identifikuje čtyři široce pojatá témata udržitelnosti: 1. kvalita lidského života, 2. krajina, 3. využívání služeb, zdrojů a propadů a 4. mezinárodní a globální souvislosti.

• **Kvalita lidského života.** Lidé si přejí, aby život jejich dětí byl alespoň tak dobrý jako jejich, nebo lepší. Přejí si udržitelnost, myslí na budoucnost. Přejí si ale žít "kvalitně" i teď, v přítomnosti. Blahobyť (welfare) však ne-

1. Obecné předpoklady kvalitního života

spočívá pouze v uspokojení materiálních potřeb, i když i ty jsou důležité. Úplný výčet toho, co činí život člověka spokojeným, by byl velmi dlouhý. Kdybychom však vybrali několik základních hodnot, kromě přiměřeného materiálního zázemí by mezi nimi nechybělo zdraví, kvalitní voda a potraviny, skupina potřeb sociálně-kulturní či duchovní povahy a prostor k životu, pohybu a trávení volného času (obr. 1). Udržitelnost vývoje souvisí s jistou hodnotovou orientací. Udržitelnost je na jedné straně uplatněním jisté skupiny hodnot podmíněna, na druhé straně tyto hodnoty do společnosti vnáší, rozvíjí je. Jeden z průzkumů ukázal, protože překvapivě, že pouze malá část populace (6 %) se cítí materiálně orientovaná, tj. považuje za důležité mít auto, dům a dobře vybavenou domácnost. Naopak, velká část (50 %) se cítí humánně a environmentálně orientovaná, tj. chce žít v bezpečí, mít dobré životní prostředí a hodně přátel. Průzkum zároveň ukázal, že zřetelně vzrůstá tendence společnosti k materiálním hodnotám, někdy označovaná jako konzumní orientace. Mezi oběma znaky je rozpor: společnost si přeje udržitelnost, hlásí se k jejím hodnotám, ale v reálném životě se chová neudržitelně, deklarované hodnoty neuplatňuje. Tento stav má zřejmě tři nejdůležitější příčiny. První příčinou je to, že zabudovat "velké" hodnoty, jako např. *odpovědnost k budoucím generacím*, do každodenního života je obtížné. Druhou příčinou je skutečnost, že lidé se často veřejně (např. v sociologickém průzkumu) hlásí k hodnotám, které v praktickém životě nechtí. Třetí příčinou jsou ekonomické, sociální a časové bariéry – chovat se ekologicky a "udržitelně" je v současném systému drahé, není sociálně oceňováno a je časově náročné.

V České republice představuje hlavní zdravotní riziko způsob života, zejména stravovací návyky, kouření a používání alkoholu a drog. Vedle životních návyků, které mohou být do značné míry sociálně a ekonomicky podmíněné, zůstává základním předpokladem lidského zdraví kvalitní životní prostředí. Žádný z negativních vlivů narušeného prostředí nelze podceňovat. Vážné zdravotní důsledky může mít pro člověka např. častá a dlouhodobá expozice nadměrnému hluku, imisím či intenzivnímu záření. Nejzávažnějším rizikovým faktorem je však chemická kontaminace prostředí, zejména vzduchu, vody a živých organismů.

• **Krajina.** Česká krajina je pro mnoho lidí stále oním požehnaným, úrodným a malebně rozvolněným krajem uprostřed Evropy, jemuž podobného není. Tuto krajinu vnímali její obyvatelé odnepaměti jako svůj domov. Víme dobře z nedávné minulosti, jak je její krása zranitelná – mnohé rány, způsobené socialistickým humpoláctvím, se ještě nestačily zacelit a již vznikají ohrožení nová. Krajinu domova bychom měli hájit, s jejím křehkým bohatstvím je třeba šetrně nakládat. V současnosti jsme však svědky mnoha konfliktů mezi investory a ochranáři. Strategie udržitelného rozvoje vychází ze skutečnosti, že člověk a živé organismy v mnoha svých rozmanitých formách krajinu sdílejí. Hledat udržitelnou podobu tohoto sdílení je jedním z východisek pro strategické úvahy o budoucí podobě české krajiny. Cílem je najít rovnováhu mezi potřebami lidí a zachováním optimální podoby krajinného prostředí. Harmonická kulturní krajina by měla být jedním z výsledků regionálního rozvoje. V Čes-

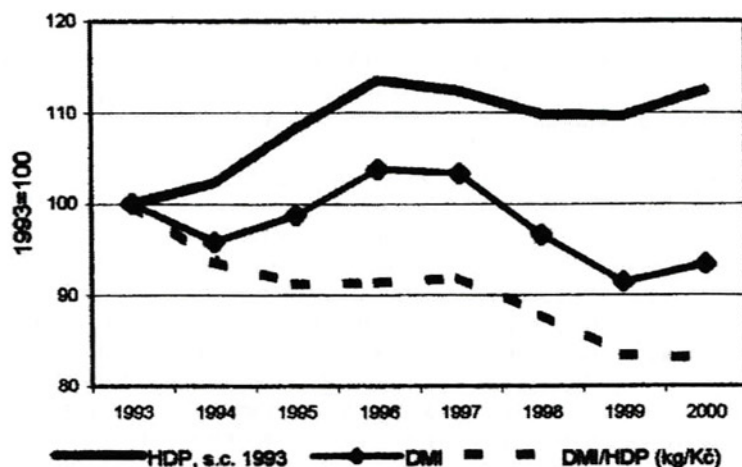
ké republice současně probíhá rozsáhlá reforma veřejné správy, jejíž součástí je zřízení nových územně-správních celků (krajů) a přesun významných kompetencí z centra na nižší úroveň veřejné správy. Ke strategicky nejdůležitějším kompetencím nových krajů (podle zákona č. 129/2000 Sb. o krajích, vstoupily vyšší územně-správné celky v platnost 1. 1. 20001) patří územní plánování a dlouhodobé plánování hospodářského a sociálního rozvoje. Cílem reformy je umožnit a posílit regionální rozvoj. Rozvoj regionů silně podporuje též Evropská unie. Důraz na regiony je významným trendem, jehož nástup v České republice představuje jedinečnou příležitost jak strategii udržitelnosti skutečně reálně uplatnit. Prosadit udržitelnost v regionech je jedním z hlavních cílů Národní strategie udržitelného rozvoje v České republice. Důležitým nástrojem regionálního rozvoje je územní plánování, jež umožňuje nasměrovat budoucí vývoj konkrétního území na základě demokratických principů se zohledněním jak odborných, tak občanských stanovisek. Je mechanismem umožňujícím promítnout celkové, nadregionální koncepce do regionálních a lokálních rozvojových záměrů, sladit různé zájmy v území a formovat harmonickou kulturní krajinu. V současnosti se dokončují práce na nové legislativní normě územního plánování, která by principy udržitelného rozvoje měla plně respektovat a rozvíjet.

• **Využívání přírodních služeb, zdrojů a propadů** (termínu *propad* odpovídá anglický výraz *sink*, dnes používaný i v češtině; zjednodušeně se dá říci, že přírodní propady a přírodní zdroje plní vzhledem k ekonomice opačnou funkci). Závislost ekonomiky na přírodním prostředí má tři základní formy: 1. Země jako soustava energetických a materiálových toků a systémů živé přírody poskytuje základní podmínky pro biologický život. V této souvislosti se mluví o *službách přírody*. 2. Ekonomika je závislá na přírodních zdrojích: energetických a nerostných surovinách, ale také na prostoru, vodě a vzduchu, bez kterých by nemohly probíhat výrobní procesy. 3. Prostředí plní funkci propadu pro emise či jiné formy odpadu vyprodukované ekonomikou. To znamená, že nepotřebné výstupy ekonomiky a spotřebované produkty se v určité fázi svého životního cyklu v prostředí někde ukládají nebo přeměňují na jiné formy hmoty a energie. Hospodářství České republiky je založeno z velké části na průmyslu. Vstupem do takto orientované ekonomiky jsou z velké části (81 % r. 1999) neobnovitelné zdroje nebo produkty z nich vyrobené, obnovitelné zdroje tvoří méně než pětinu celkových vstupů (19 %). Materiálová náročnost, tedy množství materiálu potřebné k vyrobení jistého výrobku, je v materiálově efektivním hospodářství nízká. Materiálová efektivita českého hospodářství se v letech 1990 – 2000 zvýšila téměř o polovinu (obr. 2). Tento pozitivní trend je

třeba udržet a dále posilovat. Energetická náročnost, jako množství energie potřebné k jednotkové produkci, je analogií materiálové náročnosti. Energetická náročnost tvorby HDP v České republice klesla v období 1990 – 1999 o 10 – 30 % (v závislosti na poskytovateli údajů). Na tomto poklesu se výrazně podílela přirozená restrukturalizace průmyslu v devadesátých letech. Náročnost českého hospodářství (vyjádřená jako tuzemská spotřeba primárních energetických zdrojů na jednotku domácí produkce – TSPEZ / HDP) je však stále vysoká: podle MŽP ČR byla r. 1999 o 23 % vyšší než je průměr v zemích EU a o 4 % nad průměrem zemí OECD (uváděný údaj se však velice liší od standardně udávaných údajů Mezinárodní energetické agentury (IEA): energetická náročnost v ČR byla r. 1998 2 x větší než průměr EU. Cílem národní strategie je šetrné, přiměřené a substitučně zaměřené využívání obnovitelných přírodních zdrojů. Šetrností se rozumí, že exploatace obnovitelných zdrojů nepovede k narušování základních, život podporujících environmentálních funkcí. Přiměřeností se míní, že nebude překračována regenerační kapacita prostředí. Substituční charakter znamená, že neobnovitelné zdroje budou nahrazovány obnovitelnými zdroji všude tam, kde je to možné.

• **Mezinárodní a globální souvislosti.** Návrh strategie vychází z toho, že Česká republika chce být důstojným a platným členem světového společenství národů. Zdůrazňuje svou aktivní participaci v mezinárodních a mezivládních organizacích a úmluvách. V současné době má určující roli proces přípravy na vstup do Evropské unie, který má v kontextu udržitelného rozvoje zásadní význam. Myšlenky udržitelného rozvoje patří mezi klíčové koncepce, jimiž se dnes řídí politika hospodářského a sociálního rozvoje EU i jednotlivých států.

Připomínáme, že Amsterdamská smlouva o EU platná od 1. 5. 1999 přisuzuje *vyváženému a udržitelnému rozvoji* význam srovnatelný s cílem *ekonomický a sociální pokrok*. Ochrana prostředí je zahrnuta mezi explicitní cíle společenství v článku 2: *vysoká úroveň ochrany a zlepšení kvality prostředí*. Požadavek integrace environmentálních zřetelů do ostatních oblastí, zejména do sektorových hospodářských politik, je zakotven v článku 6. Na evropské konferenci v Göteborgu (červen 2001) byl přijat v této souvislosti závažný dokument *Strategie udržitelného rozvoje EU* se šesti oblastmi, které je třeba řešit jako priority: změna klimatu a čistá energie, veřejné zdraví, hospodaření s přírodními zdroji, chudoba a sociální vyloučení, stárnutí populace a demografie, mobilita využití území

2. Růst HDP, materiálové vstupy (DMI) a materiálová náročnost (DMI/HDP) české ekonomiky v l. 1993 – 2000

a územní rozvoj. Evropská unie zde navazuje na Lisabonský summit (jaro 2000) a ke dvěma cílům ze sociální oblasti doplňuje čtyři další z oblasti environmentální a ekonomické, a završuje tak celkovou strategii rozvoje pro další období.

• Poslední část Návrhu strategie má název *Výzvy*. Zabývá se významnými bariérami transformace na trajektorii udržitelného rozvoje a způsoby jejich překonání. Její náplň je zřejmá z názvů jednotlivých částí:

- Získat společenský souhlas;
- Překonat mezeru ve znalostech: vzdělávání, věda, informace;
- Přizpůsobit instituce;
- Nastavit parametry ekonomického prostředí;
- Oddělit křivky ekonomického výkonu a zátěže prostředí.

Nepominutelnou podmínkou pro transformaci k udržitelnému rozvoji je získání široké společenské podpory. Pokud tuto myšlenku nevezmou lidé za svou, nelze ji uskutečnit. Proto je třeba nabídnout ideu či vizi udržitelného rozvoje veřejnosti, občanům s důvěrou, že ji sami uznají jako potřebnou. Je nutno ukázat, jak individuální volby souvisí s udržitelností či neudržitelností rozvoje, jaké důsledky mají každodenní rozhodnutí a činy z hlediska environmentální udržitelnosti. V tomto smyslu je strategie udržitelného rozvoje apelem, který směřuje k celé veřejnosti, ne však jako k blíže neurčené "společnosti", nýbrž ke specifickým sociálním skupinám.

Zvláštní pozornost si zasluhují rozhodující činitelé a elita ve všech oblastech včetně nejvyšší politické úrovně. V České republice až dosud postrádáme základní signály podobné těm, jež slyšíme od mnoha vrcholných představitelů Evropy a světa. Je zřejmé, že rétorika nejvyšších představitelů sama o sobě nestačí, je

však nutnou podmínkou pro další kroky, jež musí následovat. Elita hraje ve společnosti důležitou roli nejen svým podílem na společenském rozhodovacím procesu, ale i svou rolí tvůrce společenských vzorů chování. Z tohoto hlediska jsou velmi důležité pozitivní i negativní signály významných osobností z nejrůznějších sfér, které svým způsobem života a jednání ovlivňují společenské chování mnohdy ve větší míře než nejrůznější dokumenty či úsilí pedagogů. V této souvislosti jsou důležitá veškerá životní gesta známých osobností ze světa politiky, vědy, kultury a sportu včetně vyjádření a prohlášení k nejrůznějším tématům. Protože u kořene věci jsou vzorce výroby a spotřeby, neboli charakter technologií a životního stylu, jsou klíčovými aktéry výrobci a spotřebitelé. Výrobce představuje především soukromý sektor, jehož progresivní představitelé podstatu udržitelnosti rozvoje v zásadě dobře chápou a snaží se o její prosazení. Mají zpravidla k dispozici dostatek informací a dovedou s nimi zacházet. Spotřebitelé zboží a služeb jsme všichni, jednotlivci, domácnosti, podniky, veřejný sektor. Každý jednotlivec sám za sebe rozhoduje vlastním zájmem i nezájmem a svou svobodnou volbou ve spotřebitelském chování o prosazování či bránění udržitelnosti rozvoje. Ve společenských organizacích se sdružují lidé, jež spojuje společný názor a zájem v určité oblasti. Tyto organizace jsou obvykle katalyzátorem společenského pohybu v různých směrech a v otázce transformace k udržitelnému rozvoji mnohé z nich hrají důležitou úlohu. Zejména k nim patří nevládní organizace s ekologickým zaměřením. Je třeba, aby hlas těchto organizací měl možnost dobře se uplatnit. Nutným předpokladem je ovšem jejich zájem nezůstávat v sebestředné izolaci, ale obracet se pozitivně k okolí, ke své komunitě, k ostatním částem společnosti. Přispějí tak k uplatnění demokratických mechanismů a zapojení občanů do rozhodovacího procesu.

Všichni občané jsou voliči. Podle politických programů a osobností, jež je reprezentují, vybírají své zastupitele, a tím i vládu. Předpokladem rozhodnutí o podpoře udržitelného rozvoje je především to, aby aplikace této koncepce byla jasnou součástí nabízených programů. Při jejím prosazování má základní roli vláda. Především stojí před úkolem podporovat a institucionálně usnadnit zapojení všech relevantních institucí i jednotlivců do procesu transformace směrem k udržitelnosti. Měla by mít především úlohu koordinační, jejímž efektem by měla být vyváženější rozvojová politika z hlediska všech tří rozměrů udržitelného rozvoje (sociálního, ekonomického a ekologického). V této souvislosti jde především o podporu výkonu *funkce monitorovací*, zaměřené na sledování stavu jednotlivých rozměrů udržitelnosti, a to v návaznosti na mezinárodně doporučený systém indikátorů. Dále jde o *funkci optimalizační*, která spočívá ve sledování, posuzování a sladování rozvojových aktivit v rámci rozvojových programů resortů, regionů a ne-

vládních iniciativ. Konečně je nutno zmínit *funkci motivační* zaměřenou na aktérov politické scény České republiky prostřednictvím podpory dlouhodobějších vzdělávacích a osvětových aktivit i jednotlivých cílených mediálních akcí.

Základní požadavek integrace environmentálního zřetele do sektorových politik lze obtížně naplnit za situace, kdy instituce pro tento náročný manévr nejsou dostatečně připraveny. Chybí mechanismus koordinace a spolupráce mezi ministerstvy a jinými institucemi, které vytvářejí jednotlivé elementy hospodářské politiky, a to jak na vrcholné vládní úrovni, tak i na úrovních nižších. Vytvoření takového mechanismu lze považovat za jeden z důležitých předpokladů dalšího postupu. Instituce veřejné správy a veřejnoprávní instituce od správních úřadů přes školy až k médiím si musí najít svou vlastní roli, své vlastní cíle a způsoby uplatnění myšlenky udržitelného rozvoje. Stanovit specifické cíle udržitelného rozvoje dané instituce by mělo patřit k jejím základním úkolům.

Udržitelnost rozvoje je nepředstavitelná bez vyjasnění dlouhodobé perspektivy. Je velmi žádoucí stanovit pro Českou republiku jako celek i pro regiony a instituce dlouhodobé cíle, a pokud možno je kvantifikovat. V globálním měřítku se o to pokoušejí některé programy OSN (UNDP, Světová banka), v mezinárodním měřítku byly některé cíle stanoveny v rámci OECD a Evropské unie a rovněž většina vyspělých států stanovila své dlouhodobé cíle. Tyto cíle by měly být doplněny postupnými "kontrolními body", aby bylo možno sledovat pokrok vzhledem k cílům dlouhodobým. Vytvoří se tak stabilní prostředí, které bude velmi výhodné pro soukromý sektor a jeho rozvojové programy. Stanovení kvantitativních cílů je jedním z nejdůležitějších nástrojů transformace směrem k udržitelnosti.

Literatura

- Metodologické hodnocení stavu a predikace životního prostředí formou bilančního hodnocení materiálových toků. Projekt MŽP ČR VaV/310/2/00. Centrum pro otázky životního prostředí UK, Praha, 2000.
<http://www.czp.cuni.cz/sdcz>.
- Moldan, B. a kol.: Národní strategie udržitelného rozvoje České republiky (návrh). Centrum pro otázky prostředí UK Praha, 2001, 61 s.

Prof. RNDr. Bedřich Moldan, CSc., Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí, U Kříže 8, 158 00 Praha 5. E-mail: bedrich.moldan@czp.cuni.cz

PaedDr. Tomáš Háek, Centrum Univerzity Karlovy pro otázky životního prostředí, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 E-mail: tomas.hak@czp.cuni.cz